
Podlaski kociołek, czyli wielokulturowe dziedzictwo dawnej i współczesnej Rzeczpospolitej

---

Promotorka:
p.Monika Witalis-Malinowska

Autorzy: Kludia Baran
                    Ola Grzyb
                    Oliwia Puto
                    Martyna Sulima Samujtło

Spis treści

1	Wstęp	3
2	Słowniczek	4
3	Wprowadzenie	5
4	Prawosławni	7
4.1	Krzyż	7
4.2	Unici.....	7
4.3	Ikona.....	8
4.4	Starobrzędowcy.....	9
4.5	Prorok Ilja	10
4.6	Wilno	10
5	Muzułmanie.....	12
5.1	Historia muzułmanów w Polsce	12
5.2	Meczet w Kruszynianach	13
5.3	Zwyczaje religijne Tatarów	14
5.4	Ślub.....	14
5.5	Tradycje pochówku	15
5.6	Zakazy i obowiązki Tatara jako muzułmanina	15
6	Żydzi.....	16
6.1	Żydzi na Podlasiu i Wileńszczyźnie	16
6.2	Synagogi.....	17
6.3	Tradycyjne stroje	18
6.4	Święta	18
6.5	Bar mictwa i Batmictwa.....	18
6.6	Ślub.....	19
6.7	Pochówek zmarłych.....	20
6.8	Zagłada żydów	20
7	Karaimi.....	21
7.1	W kienesie	21
7.2	Święta	22
7.3	Ślub.....	23
7.4	Pogrzeb.....	23
7.5	W karaimskim domu.....	24
8	Organizacje.....	25
8.1	Dom Pogranicza.....	25

8.2	Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej.....	25
8.3	Gazety.....	26
9	Kuchnie.....	27
9.1	Kuchnia na Podlasiu.....	27
9.2	Kuchnia tatarska.....	27
9.3	Kuchnia karaimska.....	28
10	Wnioski projektowe.....	29
11	Podsumowanie.....	29
12	PODLASKI CAULDRON, THE MULTICULTURAL HERITAGE OF FORMER AND MODERN REPUBLIC	30
13	Bibliografia.....	31
14	Notatka o źródłach zdjęć.....	31

Spis ilustracji

Rysunek 1 Mapa Podlasia i zwiedzanej okolicy	5
Rysunek 2 Mapa Wilna i dokładna mapa Podlasia	6
Rysunek 3 Krzyż prawosławny.....	7
Rysunek 4 Cerkiew obronna w Supraślu	7
Rysunek 5 Ikona z muzeum w Supraślu.....	8
Rysunek 6 Ikona Matki Bożej.....	8
Rysunek 7 Molenna staroobrzędowców w Wodziłkach.....	9
Rysunek 8 Wnętrze cerkwi św.Ducha.....	10
Rysunek 9 Cerkiew Świętego Ducha.....	11
Rysunek 10 Symbol muzułmanów.....	12
Rysunek 11 Dżamir – opiekun świątyni.....	13
Rysunek 12 Meczet w Kruszynianach.....	14
Rysunek 13 Grób na cmentarzu muzułmańskim	15
Rysunek 14 Plakat promujący sympozjum poświęcone tematyce tatarskiej.....	15
Rysunek 15 Synagoga w Wilnie	17
Rysunek 16 Synagoga w Wilnie	17
Rysunek 17 Synagoga w Wilnie	17
Rysunek 18 Ortodoksyjny żyd	18
Rysunek 19 Chanuka	18
Rysunek 20 Chałka.....	19
Rysunek 21 Cmentarz żydowski w Krynkach.....	20
Rysunek 22 Tablica upamiętniająca bibliotekę żydowską w Wilnie.....	20
Rysunek 23 Kieneska karaimska	22
Rysunek 24 Dom karaimski	24
Rysunek 25 Fundacja Pogranicze Sejny	25
Rysunek 26 Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej	25
Rysunek 27 Rocznik Tatarów Polskich.....	26
Rysunek 28 Sękacz.....	27
Rysunek 29 Pierekaczewnik.....	27
Rysunek 30 Kibinos.....	28

1 Wstęp

W tym roku na obóz jesienny udałyśmy się do Kukli, na Pojezierzu Suwalskim. Wybrałyśmy na temat pracy badawczej zagadnienie:

„PODLASKI KOCIOŁEK, CZYLI WIELOKULTUROWE DZIEDZICTWO DAWNEJ I WSPÓŁCZESNEJ RZECZPOSPOLITEJ”

Uznałyśmy go za najciekawszy i stwierdziłyśmy, że badając ten temat zdobędziemy najwięcej ciekawych i pouczających informacji. Jest on bardzo rozległy, więc postanowiłyśmy się skupić na bardziej konkretnym zagadnieniu, aby móc przedstawić go dokładniej i więcej się o nim dowiedzieć. Z całego zakresu zdecydowałyśmy skupić się na zwyczajach mniejszości religijnych, na ich nietypowej dla nas kuchni oraz organizacjach, które jednoczą religie ludzi zamieszkujących tereny Podlasia i Wileńszczyzny. Niestety nie byłyśmy w stanie odwiedzić wszystkich miejsc możliwych do zwiedzenia z powodu braku czasu na wycieczkach lub innych niezależnych od nas przyczyn. Zebrałyśmy, więc informacje tylko z ich części, dodatkowo posłużyłyśmy się pomocą z innych źródeł, jak na przykład opracowaniami o Pojezierzu Suwalskim i Wileńszczyźnie, informacjami z Internetu, drukami ulotnymi oraz wiedzą przewodników. Pracę podzieliliśmy między siebie, aby każda skupiła się na innym zagadnieniu i „odkryła” je dokładniej. Następnie podzieliliśmy się nawzajem zdobytą przez nas wiedzą. Każda z nas wybrała najbardziej odpowiadający sobie temat; pracę podzieliliśmy na rozdziały i zadałyśmy pytania, które pomogły nam opracować pracę badawczą:

Jakie zwyczaje religijne posiadają:

1. muzułmanie
2. prawosławni
3. żydzi
4. karaimi

zamieszkujący tereny Suwalszczyzny?

Dodatkowo w dwójkach odpowiedziałyśmy na pytania:

5. Czym charakteryzują się kuchnie na Podlasiu i Wileńszczyźnie?
6. Jakie istnieją organizacje/instytucje, zrzeszające i kultywujące tradycje mniejszości religijnych?

Mamy nadzieję, że nasza praca spełni wymagania pracy badawczej i będzie interesująca oraz z wieloma informacjami.

2 Słowniczek

W naszej pracy posługujemy się kilkoma terminami, które mogą być niezrozumiałe. Postanowiliśmy, więc je wyjaśnić.

Suwalszczyzna – kraina historyczna powstała w XV w. w wyniku najazdów i wojen zakonu krzyżackiego, Polski i Litwy przeciwko Jaćwieży¹

Podlasie – historyczna kraina Polski leżąca na Nizinie Podlaskiej. Historyczne Podlasie obejmuje południową część województwa podlaskiego, północny wschód i północ województwa lubelskiego oraz wschodni skrawek województwa mazowieckiego². Zamieszkała jest głównie przez Podlasian, a także w niektórych regionach przez Podlaszuków.

Wileńszczyzna – terytorium leżące obecnie w granicach Litwy i Białorusi. Obecni zamieszkiwana przez znaczne skupiska Polaków, Białorusinów i Rosjan.³

mniejszość religijna -niewielka grupa ludności jednego wyznania mieszkająca na określonym terenie, na którym pozostała część ludności jest innego wyznania, np. żydzi na terenie katolicyzmu

mniejszość narodowa – grupa ludzi zamieszkująca obszar danego państwa, odróżniająca się od większości społeczeństwa językiem, kulturą, pochodzeniem etnicznym bądź religią. W odróżnieniu od mniejszości etnicznej posiada lub posiadała własne państwo.⁴

mniejszość etniczna – grupa etniczna, która jest osiedlona na terytorium innej zbiorowości i wyróżnia się od innych odrębnym pochodzeniem i kulturą, a często także językiem i religią. Mniejszość etniczna może starać się zachować tę odrębność, aczkolwiek zdarzają się przykłady asymilacji kulturowej, kiedy członkowie jednej grupy etnicznej odłączają się od swoich pobratymców i wstępują do innej grupy etnicznej, np. Żydzi europejscy.⁵

---

¹ Patrz: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Suwalszczyzna>

² Patrz: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Podlasie>

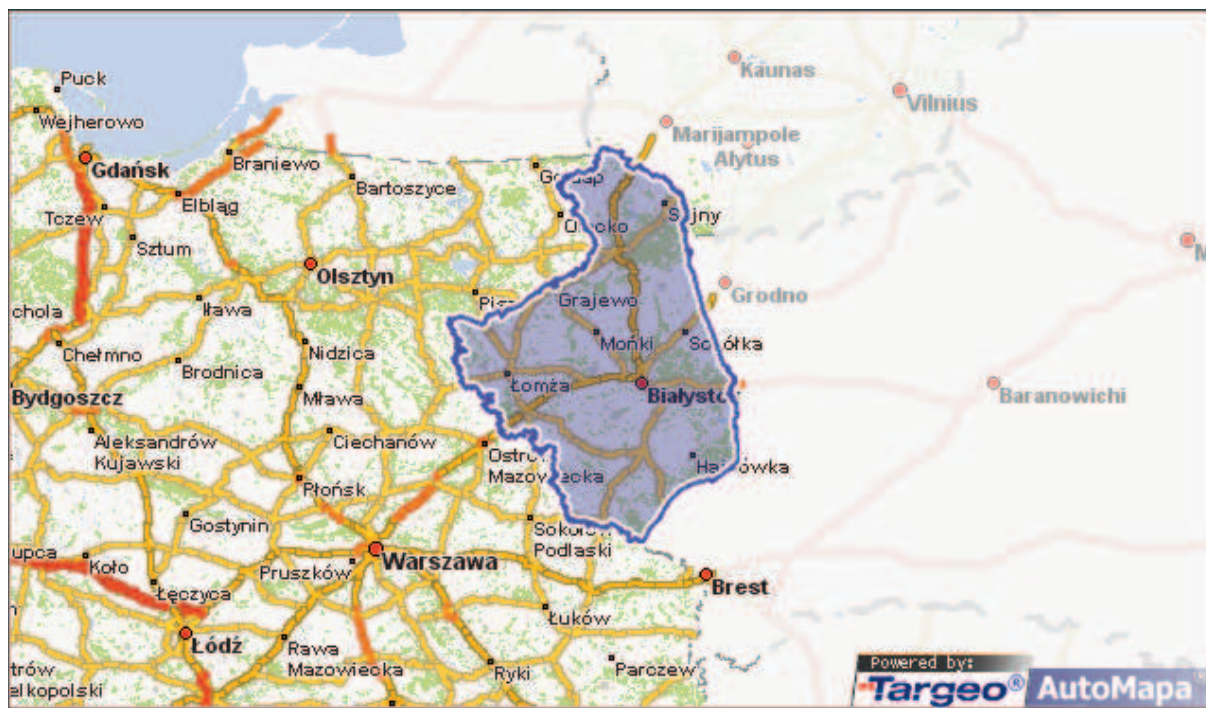
³ Patrz: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Wile%C5%84szczyzna>

⁴ Patrz: http://pl.wikipedia.org/wiki/Mniejszo%C5%9B%C4%87_narodowa

⁵ http://pl.wikipedia.org/wiki/Mniejszo%C5%9B%C4%87_etniczna

3 Wprowadzenie

W tym roku na obozie szkolnym byliśmy w Kuklach na Podlasiu.

Rysunek 1 Mapa Podlasia i zwiedzanej okolicy

Podczas niego zajmowaliśmy się różnymi mniejszościami religijnymi w Polsce i na Litwie. W szczególności Karaimami, Żydami, Prawosławnymi i Muzułmanami. Zauważyliśmy, że nie ma ich w Polsce zbyt wielu. Spowodowane jest to przesunięciem się granic Polski na zachód i zabranie kresów wschodnich. Również Niemcy i Rosjanie podczas II wojny światowej zdziesiątkowali wyznawców różnych wiar i zniszczyli wiele ich obiektów sakralnych oraz cmentarzy. Na szczęście niektóre z nich ocalały i mieliśmy okazję obejrzeć i zwiedzić je na obozie.

Pierwszym obiektem, który oglądaliśmy była cerkiew obronna w Supraślu. Później zwiedziliśmy muzeum ikon oraz cmentarz prawosławny. Tego samego dnia w Kruszynianach mieliśmy okazję wejść do meczetu oraz przejść się po Tatarskim cmentarzu. Byliśmy też w Sejnach gdzie widzieliśmy Synagogę i cmentarz Żydowski. Podczas kolejnej wycieczki odwiedziliśmy Wilno i Troki. W Wilnie widzieliśmy cerkiew prawosławną, synagogę i dawne getto, a w Trokach zwiedziliśmy muzeum karaimskie oraz oglądnęliśmy kienesę. Ostatnią wycieczkę tematyczną mieliśmy w piątek. Zobaczyliśmy 2 świątynie Staroobrzędowców w Gibach i Wodźkach, kilka cmentarzy i synagogę w Krynkach.

Legenda

- miejsca związane z Islamem, w których byliśmy
- miejsca związane z Prawosławiem, w których byliśmy
- miejsca związane z Judaizmem, w których byliśmy
- miejsca związane ze Staroobrzędowcami, w których byliśmy
- miejsca związane z Karaimizmem, w których byliśmy
- miejsca związane z Islamem, w których nie byliśmy, lecz warto je zwiedzić
- miejsca związane z Prawosławiem, w których nie byliśmy, lecz warto je zwiedzić
- miejsca związane z Judaizmem, w których nie byliśmy, lecz warto je zwiedzić
- miejsca związane ze Staroobrzędowcami, w których nie byliśmy, lecz warto je zwiedzić
- miejsca związane z Karaimizmem, w których nie byliśmy, lecz warto je zwiedzić

Rysunek 2 Mapa Wilna i dokładna mapa Podlasia

4 Prawosławni

Prawosławie to odłam chrześcijaństwa. Tereny wchodzące w skład Litwy oraz województwa Podlaskiego są w niewielkim stopniu zamieszkałe przez wyznawców tej wiary - Podlaszuków. Najważniejszym miejscem kulturowym polskiego prawosławia jest Święta Góra Grabarka, gdzie znajduje się cudowne źródło oraz żeński klasztor z niezwykłym lasem krzyży. Miejsce to jest nazywane „prawosławną Częstochową”. Jest ono znane z wielkich pielgrzymek.⁶

4.1 Krzyż

Krzyż prawosławny ma osiem ramion. Jest to krzyż katolicki, na dole którego znajduje się przekrzywiona deska - symbol nawrócenia się. Na samej górze umieszczony jest krzyż grecki.

Rysunek 3 Krzyż prawosławny

4.2 Unici

Unici są to prawosławni, którzy podporządkowali się papieżowi w Rzymie w 1596 roku. Ciekawa jest architektura podlaskich cerkwi, zwłaszcza tej o charakterze obronnym, w Supraślu. Została ona wysadzona w 1934 roku, a potem odbudowano ją po II wojnie światowej.

Umieszczone były w niej drukarnia, wydawnictwo i biblioteka, w której mieścił się kodeks

supraski, a w nim były rękopisy w języku starocerkiewno-słowiańskim, żywoty i liturgie. Został on odkryty w I połowie XIX w. przez profesora z Wilna. Prawosławne świątynie są budowane na planie krzyża greckiego, ilość kopuł zależy od wagi cerkwi. Ciekawym zakonem będącym w Supraślu są bazylianie, mieszkający w klasztorze przy świątyni.

Rysunek 4 Cerkiew obronna w Supraślu

⁶ Zobacz: Grzegorz Rąkowski, Polska egzotyczna cz.1., wyd. Rewasz, ss.335

4.3 Ikona

Obok supraskiej cerkwi umieszczone jest muzeum ikon. Mieści się ono w pałacu pochodzącym z XVII wieku. Ikona jest biblią w obrazie. Spotykamy w niej przedstawienia świętych, momenty z ich życia oraz związane z cudownymi wydarzeniami. Ikonopisarz musi przestrzegać zbioru zasad zwanego kanonem ikonograficznym. Najpierw przygotowuje podobrazie, potem kompozycję wizerunku, wybiera kolory i na koniec nanosi napisy.

Początek pracy nad ikoną nazywa się otwarciem. Ikonopisarz zanim zacznie pisać ikonę modli

Rysunek 5 Ikona z muzeum w Supraślu

się. Ikony najczęściej wykonuje się na drewnianym podobraziu (np. na drewnie lipowym), ale mogą być też tworzone innymi technikami: w postaci fresku, metalowego odlewu, mozaiki lub też wyszywanej tkaniny liturgicznej. Deska pod ikonę wymaga specjalnego przygotowania. Po stronie lica klejem kostnym nakleja się płótno, następnie zabezpieczane jest ono lewkasem – czyli gruntem przygotowanym z mieszanki kleju kostnego i kredy. Następnie poleruje się powierzchnię do uzyskania delikatnej gładzi.⁷ Potem następują kolejne

etapy pracy ,czyli rysowanie pierwszego zarysu ikony (mistrzowie swobodnie patrząc na wzorzec, a inni za pomocą szablonu czyli podlinnika). Później złocenie, czyli pokrywanie powierzchni ochrą lub pulmentem (mieszką glinki i kleju organicznego). Po osuszeniu zostaje ona wygładzona i wypolerowana. Na końcu zostają nałożone płatki złota. Kolejna następuje warstwa malarska, ikonopisarz posługuje się pigmentami i barwnikami pochodzenia naturalnego jak np. glinki, ziemie, minerały oraz substancje organiczne. Grudki ziemi i minerałów rozdrabnia się w móżdżerze, następnie rozciera na kamiennej płycie i łączy ze spoiwem. Na koniec jest ona podpisywana i pokryta olifą (rodzaj tłustego werniksu sporządzanego z tłustego oleju lnianego).⁸

Rysunek 6 Ikona Matki Bożej

Prawosławni uważają, że ikony się pisze, ponieważ zawierają one treść, którą należy odczytać. Wszystkie kolory, gesty, napisy mają tam swoje znaczenie.⁹ Osoby na ikonach

⁷ : opracowanie: Muzeum Ikon w Supraślu (Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku), Z Hermesem w muzeum ikon., wyd. Instytucja Kultury Samorządu Województwa Podlaskiego, ss.10

⁸ Ibidem, ss.12-13 i 18

wykonują np. chonegetrii, czyli gest wskazania lub eleus (milczenie), czyli gest czułości. Postacie na ikonach są zawsze przedstawiani z atrybutami. Do częstszych należą: Chrystus, Matka Boska z Jezusem, trzy anioły, święty Jan Chrzcicielem i święty Mikołaj. Niektóre ikony są obłożone metalem nazywa się to ryżą. Uwagę wszystkich przyciąga ikona Matki Bożej Trójrękiej. Na niej przedstawiona jest Maryja z trzema dłońmi.

4.4 Starobrzędowcy

Starobrzędowcy inaczej zwani starowiercami nie podporządkowali się reformie w drugiej połowie XVII w, kiedy patriarcha Nikon chciał lekko zreformować prawosławie np. wprowadzić lekkie zmiany w piśmie świętym, zmienić nazwę Iezus na Iizus i to, żeby żegnali się dwoma palcami zamiast trzema. Ich świątynie nazywane są molennami.

Rysunek 5 Molenna starobrzędowców w Wodziłkach

Starobrzędowcy tak samo jak prawosławni mają krzyż ośmioramienny. Dzielili się oni na popowców i bezpopowców (bardziej radykalnych). Dawną molenną bezpopowców można zobaczyć w Gibach, teraz kościół św. Anny. Mężczyznę, który jest starobrzędowcem można rozpoznać po długiej brodzie, a kobiety po bardzo długich włosach, których nie mogły ścinać przez całe życie. Nie wolno im pić alkoholu, herbaty i kawy oraz palić tytoniu, ponieważ wierzą, że kiedy Jezus umarł na krzyżu, wszystkie rośliny zwiędły, a tylko herbata i tytoń nie. Ciekawe są czarne banie, czyli sauna. Charakteryzuje się tym, że jest w niej ciemno i temperatura dochodzi nawet do 90-100°C. Nie mogą wejść do sauny z innowiercą. Chodzą tam w sobotę, żeby być czystym następnego dnia na nabożeństwo.

Jednym z bardziej znanych starobrzędowców jest Wiktor Wołkow, zmarł on 27 marca 2012 roku w Supraślu. Był on sławnym fotografem i autorem około stu wystaw indywidualnych.¹⁰

Dwie najważniejsze zasady chowania zmarłych to:

Innowierca nie będzie pochowany ze starobrzędowcem (pary mieszane nie mają szans być pochowane na cmentarzu starobrzędowców). Mężczyznę chowa się w długiej, czarnej szacie, ozdobnej koszuli i białych spodniach. Kobiętę w czarnej sukni i czarnej chuście na głowie. Oboje są chowani twarzą na wschód.

⁹Ibidem, ss.3 i 8

¹⁰ Patrz: http://pl.wikipedia.org/wiki/Wiktor_Wo%C5%82kow

Dawniej mężczyzna wybierał sobie kobietę i porywał ją. Kiedy już nastownik udzielił im błogosławieństwa mogła ona się znowu spotkać z rodziną. Dziś już nie ma takiego zwyczaju.

Na Podlasiu jest teraz 6 rodzin staroobrzędowców. W Wodziłkach można zobaczyć ich molenę.

4.5 Prorok Ilja

Elias Klimowicz uważał się za biblijnego proroka Ilję. Chciał on założyć w Wierszalinie nową stolicę świata i zbudować cerkiew. Jego kazania znane były z tego, że w pewnym momencie przerywał je, pokazywał na jakąś osobę w tłumie i mówił, że zgrzeszyła i on jej nie udziela odpuszczenia grzechów. Kazał jej paść na twarz i błagać o przebaczenie. Wierni, którzy wierzyli prorokowi, gardzili osobą uznaną przez niego za grzeszną. Pewnego dnia ogłosił on koniec świata i powiedział też, że trzeba ukrzyżować jeszcze raz kogoś dla odpuszczenia grzechów. Wierni pomyśleli, że on jest wcieleniem Jezusa i to jego chcieli ukrzyżować. Kiedy się o tym dowiedział, uciekł. Ludzie otrząsnęli się i tak powstały dwie grupy: ta co wierzy w proroka Ilję i ta, co w niego nie wierzy.

4.6 Wilno

Najważniejszym miejscem w Wilnie dla prawosławnych jest cerkiew św. Ducha. Znajdują się tam relikwie trzech męczenników. Cerkiew ta ma dość nietypowy ołtarz, ponieważ jest on zrobiony w stylu barokowym. Kolejność ikon jest zachowana prawidłowo.

Rysunek 6 Wnętrze cerkwi św. Ducha

Znajdują się tam ciekawe ikony jak np. „Matka Boska prowadząca w drodze”, „Pocałunek Elżbiety” i „Matka Boska Częstochowska”. Ikona przedstawiająca Elżbietę jest ciekawa, gdyż jest ona wyhaftowana przez siostry zakonne. Pochodzi ona z początku XX wieku. Z kolei Matka Boska Częstochowska jest czczona wyłącznie jako ikona. Nie ma tam organów, chór stojący w miejscu zwanym klinos, śpiewa akapella. Sakrum znajduje się za bramą, jest wyciągane wyłącznie na msze, a nie tak jak u katolików stoi cały czas odsłonięte. Najważniejszym miejscem w kościele jest

podwyższenie na środku kościoła, mogą się tam modlić wyłącznie ważne osoby. Nieopodal cerkwi Św. Ducha znajduje się terazniejszy unicki kościół. Wcześniej był on cerkwią Świętej Trójcy, ale został on oddany Unitom na cześć trzech męczenników, których relikwie są w cerkwi Świętego Ducha. Jest tam również Rosyjska cerkiew prawosławna Świętego Mikołaja, cerkiew Świętej Matki Bożej, cerkiew Świętych Michała i Konstantego, klasztor bazylianów, cmentarz prawosławnych i staroobrzędowców z osiemnastego wieku.

Rysunek 7 Cerkiew Świętego Ducha

5 Muzułmanie

W 622 roku prorok Machomet wraz z wiernymi zapoczątkował monoteistyczną religię - islam, co znaczy poddanie się woli Boga. Muzułmanie nie nazywają swojego Pana konkretnym imieniem, tylko po prostu Allachem (z arabskiego – Bóg). Wyznawcy islamu wyrażają swoje poddaństwo Stwórcy:

- **szahadą** (wyznaniem wiary), mówiąc „Oświadczam, iż nie ma innego Boga oprócz Allacha, a Machomet jest jego wysłannikiem,
- **pięciokrotną modlitwą** w ciągu całego dnia (o świcie, w południe, po południu, o zachodzie słońca i około półtorej godziny po zachodzie),
- **postem w miesiącu ramadam**, czyli powstrzymaniem się przed jedzeniem i pić oraz innymi przyjemnościami od świtu do zachodu słońca,
- **jałmużną** – czyli przekazaniem 2,5% swoich oszczędności na rzecz ubogich

oraz

- **pielgrzymką do Mekki.**

Ich świętą księgą jest Koran, a ich wiara jest określona w filarach wiary islamu;

1. Wiara w jedyne Boga
2. Wiara w Aniołów
3. Wiara w Proroków
4. Wiara w Księgi
5. Przeznaczenie dobre i złe
6. Dzień Sądu Ostatecznego

Rysunek 8 Symbol muzułmanów

Muzułmanie nie mogą uprawiać hazardu, spożywać alkoholu oraz wieprzowiny, nie mogą brać i rozprowadzać narkotyków oraz robić niczego, co szkodzi ich zdrowiu.¹¹

5.1 Historia muzułmanów w Polsce

Pierwsze ślady muzułmanie pozostawili po sobie na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu, kiedy dotarli tutaj kupcy i podróżnicy arabscy. Jednak właściwa historia islamu na tych terenach rozpoczyna się w XIV wieku, kiedy pierwsi muzułmanie zaczęli osiadać w Wielkim Księstwie Litewskim.

Na początku byli to tylko Tatarzy – jeńcy Książąt Litewskich lub dobrowolni emigranci, którzy opuszczali swoje rodzinne strony z powodu klęsk głodu lub panujących tam walk o władzę. Sprowadził ich Książę Witold Wielki po wyprawie w czarnomorskie stepy. Z czasem

¹¹ patrz: Adam Popławski, Bronisław Talkowski, Tatarskim Szlakiem – Kruszyńskimi i okolice

przybywało coraz więcej Tatarów, a w XVII wieku w Wielkim Księstwie Litewskim oraz Koronie ich liczba wynosiła około 15 tysięcy. W 1410 roku naszą armię wsparli tatarscy wojownicy, którzy w większości po bitwie pod Grunwaldem pozostali w tutejszych stronach, więc ich liczebność dodatkowo wzrosła. Od XVI do XX wieku polskimi muzułmanami byli prawie wyłącznie Tatarzy.

„Osadnictwo tatarskie od swego początku miało charakter wojskowy. Tatarom nadawano ziemię w zamian za służbę wojskową.” Tutejsi Tatarzy mogli swobodnie wyznawać islam, wychodzić za mąż za Polki, Rusinki czy Litwinki, zakładać własne cmentarze i budować meczety. Tatarzy spolszczali swoje nazwiska, najczęściej dodając końcówkę „icz” lub „ski”. Przez wieki polscy muzułmanie dzielnie bronili swojej „nowej” ojczyzny i przelewali za nią krew. W historii Rzeczypospolitej zasłynęli męstwem i walecznością. W XVI wieku Tatarzy przestali używać swojego rodzimego języka, zastępując go polskim, białoruskim lub litewskim.

Do polskich Tatarów zaczęli dołączać inni muzułmanie, zwiększając liczebność wyznawców islamu w Polsce. Byli to głównie Arabowie oraz imigranci.¹² W niektórych częściach naszego państwa jedyną muzułmańską grupą etniczną pozostali Tatarzy, na przykład na Pojezierzu Suwalskim i Wileńszczyźnie.

5.2 Meczeta w Kruszynianach

Rysunek 9 Dżamir - opiekun świątyni

W Kruszynianach istnieje jeden z kilku meczetów na Podlasiu. Został zbudowany w 1795 roku i jest połączeniem architektury typowej dla muzułmańskich meczetów, kościołów barokowych oraz budownictwa ludowego. Stało się tak, ponieważ przy tworzeniu meczetu pracowali cieśla wykonujący tylko kościoły oraz świątynia nie jest zbudowana w państwie muzułmańskim i część tamtejszej kultury „prześląknęła” meczet. Elementami pochodzącymi z islamu są kopuły na dachu, zakończone półksiężycem oraz mihrab, wskazujący Mekkę i kierunek, w którym wierni powinni się modlić. Opiekun tamtejszej świątyni jest Tatarem o imieniu Dżamir. Jest on również przewodnikiem po świecie tradycji i zwyczajów muzułmanów na Podlasiu. Część jego wypowiedzi postanowiliśmy przedstawić w wywiadzie:

Martyna: Jak licznie występują Tatarzy w Kruszynianach, a jak w całej Polsce?

Dżamir: Obecnie mieszkają tutaj cztery rodziny tatarskie, czyli około osiemdziesięciu Tatarów, natomiast w całej Polsce jest około 4 tysięcy Tatarów.

¹² patrz: strona internetowa Muzułmański Związek Religijny w RP, <http://www.mzr.pl/pl/info.php?id=5>

M.: Wiem, że Tatarzy różnią się pod pewnymi względami od muzułmanów w krajach arabskich, czy może mi Pan podać przykład różnicy pomiędzy nimi?

D.: W różnych krajach żałoba nad zmarłym trwa od trzech do czterdziestu dni, to pierwsza różnica. Druga to, że w islamie istnieje wielożeństwo, można mieć maksymalnie cztery żony, u nas nigdy czegoś takiego nie było.

M.: Czy są jakieś tradycje, które zanikają?

D.: Tak, na przykład dawniej podpisy na grobach były pisane na odwrotnej stronie grobu, niż piszą chrześcijanie, teraz ten zwyczaj zanika i piszemy już identycznie jak wy.

M.: Czy obowiązuje jakiś specjalny strój do modlitwy?

D.: Oczywiście, każdy muzułmanin musi mieć czarną szatę sięgającą do kostek i do przegubów, a kobiety muszą mieć chustki na głowach.

M.: Bardzo dziękuję za udzielenie mi tych wszystkich, ciekawych informacji.

D.: Ja też bardzo dziękuję.

5.3 Zwyczaje religijne Tatarów

W meczecie kobiety modlą się oddzielnie od mężczyzn, aby nie rozpraszać się podczas modlitwy i skupić się tylko na niej. W świątyni nie ma wizerunku Boga, bo wierni uważają, że

są nie godni, aby „niszczyć” idealny obraz Stwórcy. Obowiązuje również zakaz umieszczania wizerunku zwierząt, ponieważ wyznawcy islamu wierzą w jedyne Boga i nic nie ma prawa być w świątyni obok niego. W ich wierze nie ma spowiedzi, człowiek przez całe życie zbiera grzechy, a pod jego koniec jest sądzony ze wszystkich. Przewodniczący modlitwie nazywa się imam i ze wszystkich wiernych zna najlepiej Koran. Nie musi on być duchownym, na

Rysunek 10 Meczet w Kruszynianach

przykładzie Kruszynian ich imamem jest księgowy.

5.4 Ślub

Muzułmanie na Podlasiu nazywają swój związek małżeński kontraktem, najpierw zawierają ślub cywilny, podczas, którego zostaje spisana umowa. Następnie potwierdzają swój związek w meczecie, podczas przysięgi stoją na baraniej skórze, co jest symbolem bogactwa. Oboje narzeczeni zachowują swoje religie, a dziecku wspólnie wybierają wyznanie. Muzułmanie mogą się rozwodzić.

5.5 Tradycje pochówku

Po śmierci bliskiej osoby obowiązuje 3-40 dni żałoby. Zaraz po zgonie ciało obwija się całunem; kobietę pięć, a mężczyznę siedem razy. Następnie, bez wkładania do trumny, ciało kładzie się w grobie. Na nich nie pali się zniczy, ponieważ muzułmanie uważają to za pogański zwyczaj. Mogiła nie posiada górnej płyty, tylko ziemię, aby bliscy modląc się ze zmarłym mieli z nim bezpośredni kontakt oraz żeby dusza nie miała przeszkód, aby pójść do nieba. Muzułmanie odprawiają modlitwy nad grobem kładąc na odsłoniętej części

Rysunek 11 Grób na cmentarzu muzułmańskim

prawą rękę. Na Kruszyńskim

cmentarzu najstarszy odnaleziony nagrobek pochodzi z 1699 roku. Według islamu „Każdy jest równy wobec Boga”, więc nie istnieją tam murki lub płotki, oddzielających jednych od drugich.

5.6 Zakazy i obowiązki Tatarów jako muzułmanina

Tatarzy, jako wyznawcy islamu, mają obowiązki oraz zakazy. Na przykład każdego muzułmanina obowiązują filary wiary, szahada, zakazy spożywania alkoholu, jedzenia zwierząt padlinożernych i uprawiania hazardu. Każdy wyznawca islamu powinien modlić się pięć razy dziennie, uznawać post (lub jeżeli jest chory dawać trzydzieści dni jedzenie ubogim), przekazywać jałmużnę biednym i chociaż raz w życiu udać się na pielgrzymkę do Mekki.

Tatarzy są mniejszością religijną w Polsce, dlatego też powstaje wiele różnych organizacji chroniących i zrzeszających muzułmanów w naszym kraju. Na Pojezierzu Suwalskim istnieje Unia Tatarów Białorusi, Litwy i Polski. W Kruszyńskich odbywają się konkursy i występy, np. piosenki, na które zjeżdżają się Tatarzy z różnych stron. Został również założony Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, który ma działania społeczno-kulturalne i zrzesza muzułmanów w całej Polsce.

Rysunek 12 Plakat promujący symposium poświęcone tematyce tatarskiej

6 Żydzi

Judaizm to najstarsza religia monoteistyczna. Jej początki sięgają 2000 lat p.n.e. Jej wyznawców nazywa się żydami. Wierzą oni w Boga imieniem Jahwe. Ich świętą księgą jest Tora, czyli zbiór pierwszych pięciu pism Starego Testamentu. Istnieje również jej wyjaśnienie, Talmud. Zawiera on również spis wszystkich praw żydowskich. Świątynie wyznawców tej religii to synagogi zwane również bożnicami. Duchowni nazywani są rabinami. Najważniejszymi postaciami są: Mojżesz, Abraham, Dawid, Salomon i Jakub. Symbolami judaizmu są gwiazda Dawida i menora (siedmioramienny świecznik).

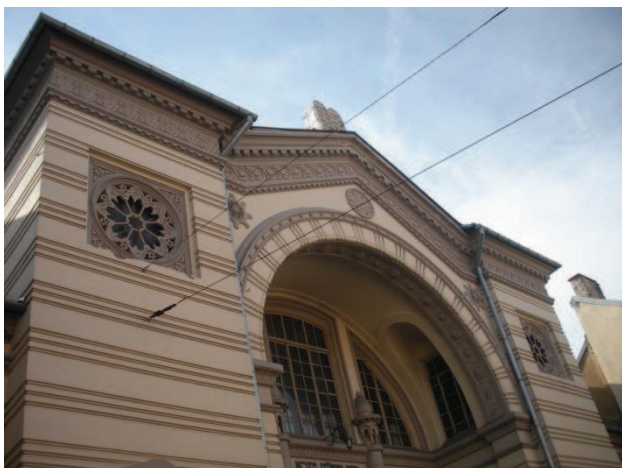
6.1 Żydzi na Podlasiu i Wileńszczyźnie

Na Podlasiu i Wileńszczyźnie żyło dawniej wielu żydów. W Białymstoku stanowili oni 80% wszystkich mieszkańców. Miasto to było nazywane „Jerozolimą północy”. Dawniej znajdowały się tam cztery cmentarze żydowskie. Do naszych czasów zachowały się dwa. Istniała tam również Synagoga Piaskower. Niestety hitlerowcy całkowicie ją zniszczyli. Kolejnym ośrodkiem kultury żydowskiej były Sejny (przed wojną mieszkało tam 50% wyznawców judaizmu), z dwoma miejscami przeznaczonymi na pochówek. Obecnie na miejscu jednego z nich wybudowane zostały domy mieszkalne (nikt nie pamiętał, że było to miejsce gdzie żydzi chowali zmarłych). Drugi cmentarz został natomiast upamiętniony symboliczną macewą – płytą nagrobną. Istnieje tam jednak nadal Biała Synagoga, w której dzisiaj odbywają się różne wystawy i koncerty. Judaizm rozwijał się także w Suwałkach, gdzie przed II wojną światową mieściła się największa podlaska synagoga. W 1952 roku została wysadzona w powietrze. Żydów można było spotkać również w Krynkach. Do tej pory stoi tam ich cmentarz, dwie bożnice - chasydzka i kaukaska oraz ruiny Wielkiej Synagogi. Natomiast na Litwie jednym z głównych ośrodków tej religii było Wilno. Miało ono żydowską dzielnicę (zachowały się tam hebrajskie napisy na kamienicach). Stały w niej dwie synagogi. Do dzisiejszych czasów zachowała się jedna. Znajdowała się również biblioteka, z największym na świecie zbiorem judaików. W mieście tym istniało aż 40 jeszib –szkół żydowskich.

6.2 Synagogi

Miejszem modlitwy i spotkań religijnych były synagogi. Wyglądem nie różniły się od stylu miejscowej zabudowy, były jedynie większe. We wnętrzu bożnic znajdował się babiniec, czyli miejsce przeznaczone dla kobiet. Nie mogły one przebywać w jednym pomieszczeniu z mężczyznami, gdyż zabraniała tego religia. W głównej sali znajdowały się filary, a pomiędzy nimi bima, miejsce, z którego czytana była Tora. Księgi tej nie można było dotykać palcami, więc osoba czytająca ją posługiwała się specjalnym wskaźnikiem w kształcie dłoni.

W synagodze mieści się również „święta skrzynia” Aron ha-kodesz, miejsce przechowywania Tory. Znajduje się ona w ścianie zwróconej ku Jerozolimie.

Rysunek 15 Synagoga w Wilnie

Rysunek 14 Synagoga w Wilnie

Rysunek 13 Synagoga w Wilnie

6.3 Tradycyjne stroje

Ortodoksyjni Żydzi posiadają również tradycyjne, religijne stroje, po których łatwo ich rozpoznać. Mężczyźni noszą czarne czapki, białe koszule oraz chałat (długi płaszcz). Mają oni brody i krótko obcięte włosy, na których znajdują się pejsy – charakterystyczne długie pasma włosów po obu stronach głowy. Kobiety natomiast ubierają się skromnie. Często w kolorze czarnym. Mężatki noszą jeszcze chustki, czapki bądź peruki. Rabini zakładają najczęściej garnitur w ciemnym kolorze, białą koszulę oraz jarmułkę – specjalną czapeczkę. Podczas modlitwy mają na sobie także tałas (odpowiednik chrześcijańskiej stuły) i tefilin, czyli kostki zakładane na czoło. W środku znajdują się cztery ustępy Tory. Każdy Żyd udający się do synagogi musi mieć je na sobie wraz z tałasem i jarmułką.

Rysunek 16 Ortodoksyjny Żyd

6.4 Święta

Rysunek 17 Chanuka

Najważniejszymi świętami w judaizmie są: Święto paschy, które upamiętnia wyjście Izraelitów z Egiptu, Szabat – ostatni dzień tygodnia. Zaczyna się on w piątek o zachodzie słońca i trwa do soboty wieczorem. W tym dniu Żydzi odwiedzają synagogi i śpiewają hymn zmirot. Kolejna ważna uroczystość to Chanuka, czyli „święto świateł”. Upamiętnia ono cud, który zdarzył się w świątyni jerozolimskiej. W każdym żydowskim domu zapala się wtedy chanukę – dziewięcioramienny świecznik.¹³ Kolejne święto Sukkot upamiętnia wędrówkę Izraelitów przez pustynię. Buduje się wtedy szałas, w których Żydzi mieszkają przez tydzień.¹⁴

6.5 Bar mictwa i Batmictwa

Ważnym wydarzeniem w życiu Żydów jest bar micwa (z hebr. syn przykazania), czyli moment wejścia chłopca w wiek dorosły. Ma on miejsce w pierwszy szabat po trzynastych urodzinach przyszłego mężczyzny. W tym dniu po raz pierwszy czyta on kawałek Tory

¹³ Patrz: <http://www.historiazydow.edu.pl/najwazniejsze-swiate-zydowskie/>

¹⁴ Patrz: http://www.hatikvah.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=29:sukkot-bwi-namiot&catid=23:bwi-mydowskie&Itemid=35

i wygłasza do niego własny komentarz. Następnie odbywa się uroczysty posiłek, na którym chłopiec otrzymuje swój pierwszy tefilin. Od tego dnia jest on zobowiązany przestrzegać wszystkich religijnych zasad.¹⁵ Natomiast moment wejścia dziewczynki w dorosłość nazywa się bat micwa (z hebr. córka przykazania). Ma on miejsce w pierwszą sobotę po jej dwunastych urodzinach. Dziewczyna ubrana w nowe śnieżnobiałe ubranie wygłasza specjalne błogosławieństwo i czyta fragment Tory. Od tego czasu musi ona wypełniać wszystkie kobiece obowiązki.

6.6 Ślub

Żydowskie tradycje weselne są bardzo rozbudowane. Zaczynają się one przyjęciem na cześć państwa młodych. Ma ono miejsce w dwóch różnych salach. W jednej dla pana młodego, a w drugiej dla panny. Następnie odbywa się uroczystość zakładania welonu. Przyszły mąż wraz z gośćmi wkracza wtedy na przyjęcie swojej wybranki i zakłada jej na głowę welon. Ważną rzeczą podczas wesela jest chupa, czyli ślubny baldachim rozwieszony na czterech tyczkach. Nowożeńców prowadzi do niego świta (zazwyczaj ich rodzice), która trzyma w rękach świecę. Podczas zaślubin rabin błogosławi kielich wina i zaręczyny. Następnie młodzi wypijają część zawartości pucharu, a pan młody zakłada obrączkę swojej wybrance. Potem odczytywany jest kontrakt małżeński. W końcu dochodzi do właściwego ślubu. Najpierw nowożeńcy upijają wina, a potem kielich owijają w materiał i pan młody staje na nim niszcząc go. Po ceremonii zaślubin młodzi mogą przez parę chwil nacieszyć się sobą. Następnie przychodzi czas na przyjęcie. Tradycyjną potrawą jest wtedy chałka. Potem następuje modlitwa dziękczynna.¹⁶

Rysunek 18 Chałka

¹⁵ Patrz: http://www.sztetl.org.pl/template/gfx/prezentacje/zwyczajje_tekst.pdf str.2-3

¹⁶ Patrz: http://www.chabad.org.pl/templates/articlecco_cdo/aid/631786/jewish/ydowski-lub-krok-po-kroku.htm

6.7 Pochówek zmarłych

Żydzi mają również swoje tradycje pogrzebowe. Zmarli chowani są w pozycji leżącej w trumnach bez gwoździ. Pochówek musi odbyć się najpóźniej trzy dni po śmierci. Zanim on nastąpi ciało zmarłego obmywane jest przez bliskich. Po wyniesieniu trumny z domu, w miejscu, gdzie stała, ustawiane są świece. Kondolencje skład się dopiero po pogrzebie. Żydzi nie poddają zwłok kremacji. Nie stawiają oni również na macewach (płytkach nagrobnych) zniczy tylko kamyczki, symbol pamięci.

Rysunek 19 Cmentarz żydowski w Krynkach

6.8 Zagłada żydów

Dawniej na Podlasiu i Wileńszczyźnie mieszkało wielu żydów. Niestety podczas II wojny światowej wielu z nich zostało zamordowanych przez nazistów. Hitlerowcy tworzyli getta (na Litwie istniało getto dziecięce, co było ewenementem na skalę światową), w których ich przetrzymywali, a następnie przewozili np. do lasów gdzie ich rozstrzeliwali. Jednym z takich miejsc był Las Ponarski niedaleko Wilna. Zginęło tam ponad 80 tysięcy żydów. Naziści niszczyli również żydowskie cmentarze (z macew budowali drogi i chodniki), synagogi, palili judaiki... Tak więc

Rysunek 20 Tablica upamiętniająca bibliotekę żydowską w Wilnie

do dzisiejszych czasów nie zachowało się wiele śladów kultury żydowskiej. Na szczęście zaczęto niedawno upamiętać miejsca związane z tą religią.

7 Karaimi

Karaimizm jest to mniejszość religijna w Polsce i na Litwie. Na Litwie mieszka około 265 Karaimów, w Polsce jeszcze mniej. Karaimizm jest odłamem judaizmu, który odłączył się od niego w VIII w. tworząc osobną religię. Stało się tak, ponieważ Karaimi nie zaakceptowali talmudu- księgi tłumaczącej Torę. Karaimizm wzięł część zwyczajów od judaizmu, część od islamu, a resztę od innych religii lub stworzył sam. Podobnie jak w judaizmie, wyznają oni boga Jahwe. Na Litwę Karaimów sprowadził z Krymu (tam mieszka ich najwięcej) książę Witold w XV w., by służyli w wojsku. W Polsce znaleźli się głównie jako repatrianci po wojnach. W naszej ojczyźnie nie ma żadnej kienesy- świątyni Karaimów, jedynie w Warszawie jest jeden ich cmentarz. Aktualnie nie mają oni hahana- odpowiednika katolickiego biskupa.

Za twórcę Karaimizmu uważa się Ananaben Dawida, Żyda babilońskiego i faryzeusza. Wtedy, w ósmym wieku rozpowszechnił się islam, stąd pewnie jego charakter w Karaimizmie.¹⁷

W języku karaimskim stosuje się litery hebrajskie, ale mówi i pisze się po karaimsku.

7.1 W kienesie

W każdy piątek Karaimi spotykają się w kienesie na modlitwę. Karaimi wierzą w Stary Testament, a na mszach hasan, czyli duchowny czyta Torę. Podobnie jak w judaizmie nie wolno jej dotykać palcami, służą do tego specjalne pałeczki. Modlitwy opierają się głównie na psalmach Dawida, a karaimi sami interpretują ich treść, jeśli tylko nie będzie ona sprzeczna ze Starym Testamentem. Wierni przestrzegają Dekalogu, a ich fundamenty wiary sformułował w XII w. Jehuda Hadassi. Głoszą one:

- stworzenie świata;
- istnienie Boga jako stwórcy świata;
- istnienie Boga, jako bezcielesnego, jedyne, który nie ma sobie równego;
- nadrzędną rolę proroctwa Mojżeszowego;
- doskonałość Tory;
- obowiązek rozumienia języka hebrajskiego;
- misję proroków po Mojżeszu;

---

¹⁷ Patrz [:http://religie.wiara.pl/doc/472373.Karaimski-Zwiazek-Religijny](http://religie.wiara.pl/doc/472373.Karaimski-Zwiazek-Religijny)

- wskrzeszenie zmarłych;
- wiarę w wyroki Boskiej Opatrzności;
- przyjście Mesjasza.¹⁸

W kienesie Karaimi muszą mieć nakrycia głowy- mężczyźni specjalne czapki, a kobiety chusty. Dawniej przed wejściem do świątyni trzeba było zdejmować buty, by nie skalać miejsca świętego, jednak teraz tego zaniechano ze względu na kradzieże.

Rysunek 21 Kienesa karaimska

7.2 Święta

Jednym z wielu Karaimskich świąt jest Wielkanoc (po Karaimsku ChydzyTymbyłamyn). Jednak w przeciwieństwie do chrześcijaństwa nie upamiętnia ono zmartwychwstania Chrystusa, lecz uwolnienie Żydów z niewoli egipskiej. Obchodzone jest ono pod koniec marca lub na początku kwietnia i trwa tydzień. Święto rozpoczyna uroczysta kolacja, a szczególnie uroczyście obchodzi się dzień pierwszy, sobotę i niedzielę oraz dzień ostatni. Przez Świąteczny tydzień nie można jeść chleba z zakwaszonego ciasta, jedynie praśne placki. Ostatniego dnia podczas kolacji rodzina dzieli między siebie kromkę chleba z miodem. Każda rodzina powinna zostawić jedno miejsce przy stole dla biednego.

¹⁸Patrz :<http://religie.wiara.pl/doc/472373.Karaimski-Zwiazek-Religijny>

50 dni po Wielkanocy Karaimi świętują Zielone Świątki (ChydzıAftaġarnyn). Przypomina ono ofiarowanie Mojżeszowi przez Boga Dekalogu. Karaimi przyozdabiają domy kwiatami, zbożami i tatarakiem. Jedzą tradycyjny placek składający się z 4 warstw ciasta i 3 sera nałożonych na siebie.

7.3 Ślub

Karaimi (w tym ich duchowi) mogą mieć jedną żonę. Kiedyś obydwójce musieli być Karaimami, teraz dopuszcza się małżeństwa mieszane. Ślubu udziela hasan w kienesie. Przed nim panna młoda robi spis wszystkich swoich dóbr z dokładnością do tak błahych rzeczy jak sztucce , by później w razie rozwodu mogła wziąć wszystko, co do niej należało i połowę tego, czego dorobiła się z mężem, by dzieciom nie groził głód. Przed ślubem pannie młodej rozpuszcza się włosy i zakłada welon, a pan młody zostaje symbolicznie natarty winem. Hasan udziela młodym błogosławieństwa, a oni wymieniają się obrączkami. Na weselu je się dużo baraniny, bo według karaimskiego przysłowia na dobrym weselu jest tyle zarżniętych baranów , co gości. W wypadku śmierci drugiej połówki, karaimi mogą się żenić ponownie. Dawniej karaimskie dziewczyny posiadały bogato zdobione i często bardzo drogie „pasy cnoty”. Jeśli podczas nocy poślubnej okazało się, że na pasie nie ma krwi, czyli że kobieta straciła dziewictwo, przed ślubem należało ją ukamienować, a jej matka rzucała kamień pierwsza.

7.4 Pogrzeb

Kiedy umierał jakiś Karaim bliscy opłakiwali go w domu. Głowę chowano mu do surowego lnu. Ubierany był w specjalną szatę pogrzebową i tak chowany do trumny. Wszystkim uroczystościom pogrzebowym przewodził hasan, rodzina nie zajmowała się niczym. Na trumnie zmarłego kładziono talerzyk i żałobnicy dawali na niego pieniądze, które później ofiarowywano najbiedniejszemu Karaimowi z wioski. Na grobie zmarłego nie kładziono świec, jedynie w dniu pogrzebu każdy żałobnik zapalał jedną. W grobach małżeńskich do trumny wkładano spis dóbr materialnych żony. Żałoba trwa mniej więcej sześć miesięcy do roku.

7.5 W karaimskim domu

Większość karaimskich rodzin w Trokach mieszka w jednorodzinnych, niewielkich, kolorowych domkach. Ciekawe jest to, że duża część z nich ma trzy okna od strony ulicy. Według legendy jedno z nich przeznaczone jest dla Boga, drugie dla mieszkańca, a trzecie dla księcia Witolda, który sprowadził Karaimów na Litwę. Jeszcze inna opowieść mówi, że wieża Królewska miała 3 okna i to na jej pamiątkę. Tak naprawdę to dlatego, że w przeszłości podatek za tak usytuowane okna był mniejszy.

Rysunek 22 Dom karaimski

Kiedyś dom karaimski dzielił się na 3 części. Jedna przeznaczona była dla mężczyzny, druga dla kobiety i dzieci, a trzecia to była kuchnia, jadalnia i wyjście. Jednym z ciekawszych przedmiotów w karaimskim domu było dziecięce łóżeczko. Maluch był przywiązywany do niego, a pod sznurami przykryty kilkoma małymi kocykami. By dziecko nie załatwiało się w pościel, chłopcu nakładano na przyrodzenie pustą w środku rurkę, po której mocz spływał do wiaderka postawionego obok łóżeczka. Dziewczynce na tej samej zasadzie pod pupę podkładano coś podobnego wyglądem do wielkiej łyżki.

Charakterystyczną częścią karaimskiego stroju był damski kaftan wyszywany złotą nicią. Według legendy im dłuższa była ta nić (nie mogła się przerwać), tym dłuższe i szczęśliwsze życie miała jego właścicielka. Oprócz tego godne uwagi są buty, w których Karaimi chodzili do łaźni. Były zrobione z blachy i z drewna, by gorąca podłoga nie parzyła stóp. Jednymi z ważniejszych ubrań w Karaimizmie były czapka i chusta, w których chodziło się do kienesy. Musiały mieć swoje ściśle określone miejsce w domu.

8 Organizacje

8.1 Dom Pogranicza

Ośrodek "Pogranicze - sztuk, kultur, narodów" z siedzibą w Sejnach został powołany do istnienia w styczniu 1991 roku przez wojewodę suwalskiego Franciszka Wasika.

Od początku swego istnienia Ośrodek uzyskał także bardzo istotne wsparcie ze strony władz miasta Sejny. Swoją działalność Ośrodek prowadzi w trzech budynkach, którymi są: Dom Pogranicza, Dawna Jesziwa i Biała Synagoga. Pracują tam różne zespoły twórcze: Teatr Sejneński, Orkiestra Klezmerska Teatru Sejneńskiego, Teatr Dziecięcy, zespół redakcyjny Almanachu Se¹⁹

Rysunek 23 Fundacja Pogranicze Sejny

W skład Domu Pogranicza wchodzi biblioteka, w której można znaleźć wiele ciekawych książek o różnych kulturach. Przyjeżdżają tam ludzie z całej polski w celu znalezienia książki, której nie ma nigdzie indziej. Organizowane są tam również różne wystawy, warsztaty i projekty na temat wielokulturowości.

8.2 Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej

Tatarzy są mniejszością religijną w Polsce, dlatego też powstaje wiele różnych organizacji chroniących i zrzeszających muzułmanów w naszym kraju. Na Pojezierzu Suwalskim istnieje Unia Tatarów Białorusi, Litwy i Polski. W Kruszynianach odbywają się konkursy i występy, np. piosenki, na które zjeżdżają się Tatarzy z różnych stron. Został również założony Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, który ma działania społeczno-kulturalne i zrzesza muzułmanów w całej Polsce. Jest organizacją pozarządową, zrzeszającą obywateli polskich pochodzenia tatarskiego. Stara się kultywować i propagować tradycje tatarskie, będące także elementem kultury polskiej.

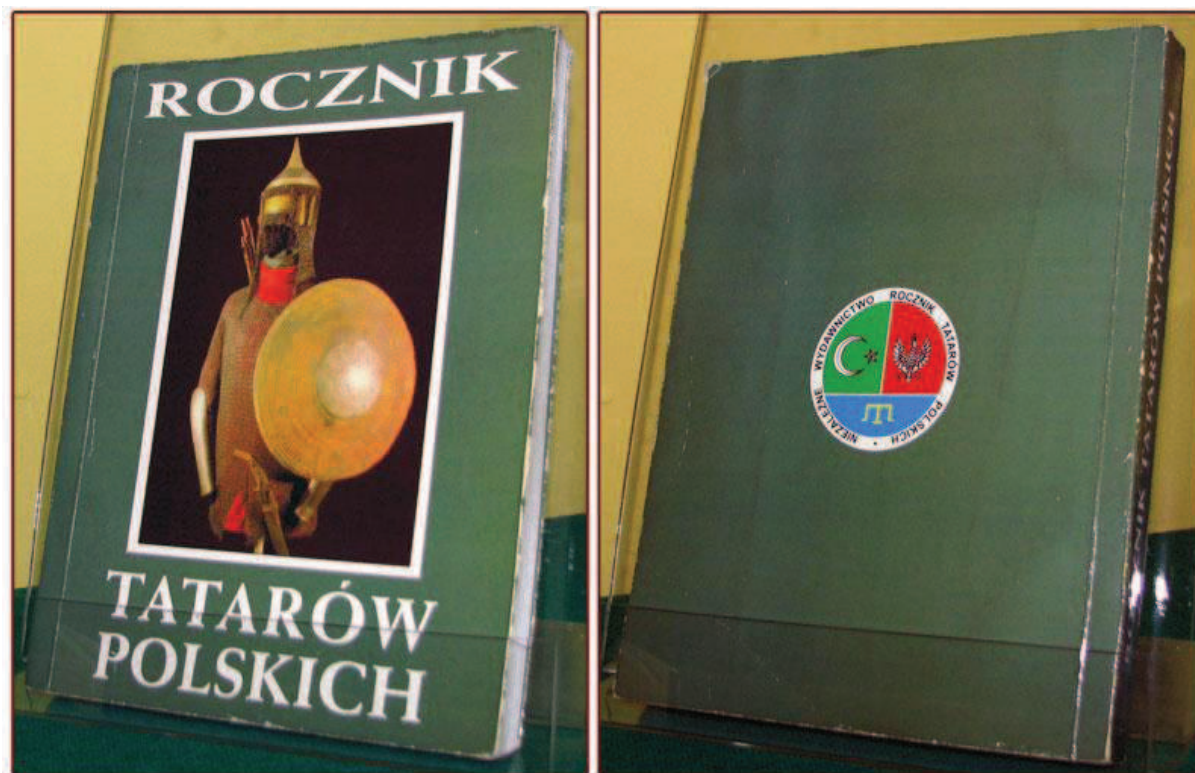
Rysunek 24 Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej

¹⁹ Patrz : <http://pogranicze.sejny.pl/osrodek,21.html>

8.3 Gazety

Różne mniejszości etniczne na Podlasiu i Wileńszczyźnie mają swoje gazety pozwalające im dowiadywać się informacji na tematy religijne i kulturowe w ich okolicy. Na przykład Tatarzy mają „Rocznik Tatarów Polskich”. Rocznik ukazujący się od 1992 r., jest kontynuacją periodyku o tej samej nazwie wydawanego w okresie międzywojennym (ukazały się 3 roczniki przed 1939). Redaktorami pisma są Ali Miśkiewicz i Selim Chazbijewicz. Pismo podejmuje tematykę historii i kultury Tatarów Polskich. Zamieszczane są w nim też prace dotyczące relacji Polski z muzułmańskim wschodem.²⁰ Oprócz tego Tatarzy mają „Przegląd muzułmański” oraz „Życie Tatarskie”.

Żydzi, Prawosławni, Karaimi i Staroobrzędowcy nie mają swoich gazet na Podlasiu, ponieważ jest ich tam za mało.

Rysunek 25 Rocznik Tatarów Polskich

²⁰ Patrz : http://pl.wikipedia.org/wiki/Rocznik_Tatar%C3%B3w_Polskich

9 Kuchnie

Podlasie i Wileńszczyznę zamieszkuje wiele odrębnych kultur. Wszystkie różnią się od siebie bardziej lub mniej. Tak więc ich tradycje kulinarne nie są jednakowe. Chociaż niektóre z nich są do siebie w niewielkim stopniu zbliżone.

9.1 Kuchnia na Podlasiu

Polacy, którzy żyją na tych terenach od wieków, specjalizują się w wypieku sękaczy, czyli ogromnych „wałków” z ciasta, w których w skład wchodzi: jajka, mąka, masło, śmietana, sok z cytryny oraz olejek rumowy. Ich nazwa pochodzi od charakterystycznych sęków, które powstają w skutek szybkiego obracania się ciasta na wałku. Dawniej były one pieczone obok

Rysunek 26 Sękacz

ogniska, natomiast obecnie używa się do tego celu np. grzałek. Tradycja wypieku sękaczy przekazywana jest z pokolenia na pokolenie. Kolejną tradycyjną podlaską potrawą jest kartacz, czyli pyza z nadzieniem wykonanym ze zmielonego wieprzowego bądź wołowego mięsa z dodatkiem przypraw, cebuli i czosnku. Kluska natomiast zrobiona jest z utartych surowych ziemniaków pomieszanych z mąką. Pięknym zwyczajem jest także dawanie młodej parze miesica, weselnego placka drożdżowego z miodem, który jest pięknie udekorowany.

9.2 Kuchnia tatarska

Także Tatarzy posiadającą własne tradycje kulinarne. W ich kuchni nie ma wieprzowiny, ponieważ są oni muzułmanami i jako wyznawcy islamu uznają świnie za zwierzę nieczyste. Ich najbardziej tradycyjną potrawą jest pierekaczewnik, czyli wielki ślimak z ciasta podobnego do makaronu z farszem z gęsi lub indyka. Inne dania to: kołduny tatarskie, jeczpoczmake, cza-czak (chrust z miodem, makiem i bakaliami), tatarska pyza z serem bądź z

Rysunek 27 Pierekaczewnik

mięsem i wiele innych. Część z nich miałyśmy okazję skosztować lub same przyrządzić. Większość dań ma charakter mięsny albo mączny i w pewien sposób jest związana z krajami, w których dawniej przebywali Tatarzy. Ponieważ mieszkali oni kiedyś na stepach, gdzie brakowało wody, w kuchni tatarskiej dominują potrawy smażone bądź pieczone (pieremacz, kabiny). Warto zwrócić także uwagę na zachowanie Tatarów podczas posiłku. Najważniejsze miejsce przy stole zajmuje głowa rodziny –ojciec,

najstarszy człowiek lub gość. Następnie siada matka, a za nią dzieci w kolejności od najstarszego. Nikt nie mógł wstać od posiłku, dopóki najważniejszy członek rodziny nie przeczytał modlitwy do Allacha.²¹

9.3 Kuchnia karaimska

Na Wileńszczyźnie mieszkają również Karaimi, którzy podobnie jak żydzi i muzułmanie nie jedzą wieprzowiny. Miałyśmy okazję skosztować kibinosów –ich tradycyjnych pierogów w kształcie półksiężyca. Są one zrobione z ciasta drożdżowego, a w środku znajduje się farsz z wołowiny lub baraniny. Piecze się je w piekarniku. Istnieje wiele odmian tego dania, np.: ze szpinakiem, z mięsem drobiowym albo z kapustą. Przy karaimskim stole nie może zabraknąć krupniku, specjalnego, bardzo mocnego alkoholu, sporządzonego z rozmaitych korzeni i wschodnich przypraw. Na pewno warto skosztować innych tradycyjnych potraw, jak na przykład rosółu z kołdunami, duszonej wołowiny albo kurczaka z warzywami lub jazmy (chłodnika z czosnkiem i ogórkami)²²

Rysunek 28 Kibinos

---

²¹ Patrz: ulotka reklamująca restaurację „Tatarska Jurta”

²² Patrz: menu restauracji

10 Wnioski projektowe

W naszej pracy projektowej zdecydowaliśmy skupić się na zwyczajach mniejszości religijnych, na ich nietypowej kuchni oraz organizacjach, które jednoczą religie ludzi zamieszkujących tereny Podlasia i Wileńszczyzny. Nasze wnioski:

1. Nasze państwo było w Europie ostoją tolerancji religijnej i narodowościowej. Efektem tej tolerancji jest wielowiekowa obecność w Polsce np. mniejszości muzułmańskiej, żydowskiej, czy karaimskiej, które - prześladowane w innych krajach - w Polsce znalazły swój dom. Kwestia mniejszości narodowych i etnicznych ma szczególne znaczenie dla Podlasia. Wynika to przede wszystkim z historii tego rejonu.
2. Różnorodności etnicznej, językowej i kulturowej należy się szacunek. Różnorodność ta wzbogaca państwo i jego obywateli, przyczynia się do rozwoju gospodarczego i kulturalnego kraju.

11 Podsumowanie

Wyniki naszej pracy na obozie w Kuklach uznaliśmy za satysfakcjonujące, ponieważ większość zaplanowanych wycieczek została zrealizowana. Informacje, które zdobyliśmy zwiększyły naszą wiedzę na temat mniejszości religijnych Podlasia. W dużym stopniu przyczyniły się do napisania naszej pracy projektowej.

Niestety, nie udało nam się zwiedzić wszystkich obiektów wartych obejrzenia na tamtym obszarze. W Krynkach miałyśmy zamiar zwiedzić trzy synagogi i cmentarz żydowski, lecz z powodu przedłużenia się poprzedniej wycieczki, nie zdążyłyśmy tego zrobić. W Wilnie z przyczyny spóźnienia się naszych kolegów na zbiórkę, nie mogłyśmy oglądnąć wnętrza bożnicy oraz przeprowadzić wywiadu z litewskim żydem. Natomiast w muzeum karaimskim w Trokach została nam przydzielona przewodniczka z Litwy, więc nie zrozumieliśmy niektórych słów wypowiedzianych przez nią.

Obóz bardzo nam się podobał i podczas niego dowiedzieliśmy się wielu przydatnych i ciekawych informacji. Zwiększyliśmy naszą wiedzę na bardzo interesujących wycieczkach oraz zintegrowaliśmy się i lepiej poznałyśmy się w naszej grupie.

12 PODLASKI CAULDRON, THE MULTICULTURAL HERITAGE OF FORMER AND MODERN REPUBLIC

In September we went to a school camp to Kukle where we had to do our project. In Podlasie and Wileńszczyzna we saw many interesting monuments, for example churches, synagogues, mosques and graveyards.

We went to Kruszyniany where we spent some time in a mosque and we met a Tatar – Dżamir. He told us about Muslims in Podlasie and we learnt that the only Muslims in Podlasie are Tatars. He related the traditions and religious customs of Tatars to us. We learnt that they mustn't eat pork and that they pray at graves touching them with their right hands.

We saw two synagogues in Wilno and Sejny. We heard that the symbols of Judaism are David's Star and a menorah. We learnt that Jews must wear a special cap, called a skull cap, when they want to go into the synagogue.

To hear something about Karaites we went to Troki. There we visited a museum about their culture and traditions and we saw a kienesza. A guide told us about their characteristic houses which have three windows facing the street; the first one is for God, the second one is for the residents of the house and the third one is for their prince.

In Supraśl we visited the Museum of Icons and there we heard that Orthodox Jews believe that their God lives in icons and they write the Bible by the icon

Of course we found out more information but we haven't got much space to write it all.

13 Bibliografia

1. Grzegorz Rąkowski, Polska egzotyczna cz.1., wyd. Rewasz
2. Adam Popławski, Bronisław Talkowski, TATARSKIM SZLAKIEM – KRUSZYNIANY i okolice
3. Opracowanie Muzeum Ikon w Supraślu (Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku), ZHermesem w muzeum ikon., wyd. Instytucja Kultury Samorządu Województwa Podlaskiego
4. Dzieje Tatarów Polskich. XIII - XX wiek Piotr Borawski, Aleksander Dubiński - "Tatarzy Polscy, dzieje, obrzędy, legendy, tradycje"
5. Strona internetowa <http://pl.wikipedia.org>
6. Strona internetowa Muzułmański Związek Religijny w RP, <http://www.mzr.pl>
7. Strona internetowa <http://religie.wiara.pl>
8. Strona internetowa <http://www.historiazydow.edu.pl>
9. Strona internetowa <http://pogranicze.sejny.pl>
10. Strona internetowa <http://www.hatikvah.pl>
11. Strona internetowa <http://www.sztetl.org.pl>
12. Strona internetowa <http://www.chabad.org.pl>

14 Notatka o źródłach zdjęć

Zdjęcia zamieszczone w powyższej pracy pozyskane zostały z różnych stron internetowych lub zostały zrobione samodzielnie przez grupę projektową podczas wycieczek tematycznych.